

Kozłowski, Eugeniusz

Polska w dziejach II wojny światowej : próba periodyzacji

Przegląd Historyczny 61/2, 260-269

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

EUGENIUSZ KOZŁOWSKI

Polska w dziejach II wojny światowej Próba periodyzacji

Czytelnik interesujący się historią II wojny światowej dostrzeże, że w ostatnich latach zaczęły pojawiać się książki obejmujące coraz pełniejszy rejestr zagadnień powszechno-dziejowych tego okresu. Jest to zjawisko łatwe do wytłumaczenia z kilku względów. Po pierwsze: w większości krajów uczestniczących w wojnie uporano się w zasadzie z monograficznymi i częściowo z syntetycznymi opracowaniami dotyczącymi wysiłku zbrojnego lub wkładu wojennego danego narodu; po drugie: coraz więcej państw uchyla podwoje swych archiwów, łagodząc surowe kryteria udostępnienia tajnych materiałów i skracając prekluzyjny okres tajności dokumentów z lat wojny. Uczynili to ostatnio Anglicy¹. Sądzimy, że ich śladem pójdą inne państwa. Warto poza tym przypomnieć, że całkowicie dostępne są akta byłej III Rzeszy niemieckiej². Udostępnienie materiału historykom pozwoli na wyjaśnienie wielu kontrowersji, rozszerzy krąg naszej wiedzy, ułatwi bardziej wszechstronne przedstawienie i oświetlenie wydarzeń dotąd nie znanych lub przemilczanych; po trzecie zarówno perspektywa czasowa, jak i dostateczny zasób wiedzy nagromadzonej przez historiografię poszczególnych narodów, umożliwiając podejmowanie prac o charakterze analityczno-porównawczym, opracowań syntetycznych i ujęć całościowych.

Historycy II wojny światowej zdają sobie sprawę z wielu trudności, jakie napotykają przy podejmowaniu tematów bardziej ambitnych, mających na celu przedstawienie pełnej historii II wojny światowej. Poważne kłopoty sprawia tu lawina opracowań, których przybywa rocznie do 10 tysięcy tomów. Problemem numer jeden staje się kwestia wyboru i selekcji publikowanych prac oraz właściwego ustosunkowania się do różnorodnych tendencji i koncepcji lansowanych przez różne opracowania, często wzajemnie się wykluczające i mające na względzie interesy danego narodu czy państwa³.

---

¹ W myśl ostatnio podjętych decyzji archiwa brytyjskie udostępniają tajne akta państwowe po upływie 30 lat od ich powstania. We Francji natomiast obowiązuje nadal okres 50 lat.

² Mam tu na uwadze wszelkie akta wytworzone przez różne władze i instytucje III Rzeszy, zdobyte przez wojska amerykańskie i przechowywane w Aleksandrii (USA), jak również znajdujące się w Centralnym Archiwum Państwowym NRD w Poczdamie.

³ Krytykę tych tendencji podejmują m. in.: Br. Maszłanka w zbiorze esejów i polemik *Druga Wojna Światowa. Legendy i mity*. Warszawa 1968; T. Jędruszczak w artykule A. J. P. Taylora *geneza drugiej wojny światowej*, „Dzieje Najnowsze” 1, 1969; autorzy zbioru *Historia uczy...*, Warszawa 1965, a szczególnie autor posłowania A. Rzepniewski; także E. Kozłowski, *O charakterze wojny obronnej Polski 1939 r.*, [...] W 20 rocznicę zwycięstwa, Warszawa 1966.

W wielu publikacjach dotyczących historii II wojny światowej obserwuje się też tendencyjne naświetlenia i oceny nie zamierzone świadomie, lecz wynikające z nieprzestrzegania zasad naukowej metody. Prowadzi to nieraz do wulgaryzacji historii, a co za tym idzie, do niewłaściwego doboru i interpretacji faktów, zagubienia proporcji w przedstawianiu i ocenie wydarzeń. Zjawisko to ma miejsce zwłaszcza wtedy, gdy jednostronnie wyolbrzymia się kryteria polityczne, narodowe czy klasowe.

Zdajemy sobie sprawę, że wojna jest zjawiskiem szczególnym w procesie historycznym, gdyż nie stanowi zwykłej kontynuacji polityki i rządzi się specyficznymi prawami obiektywnymi.

Gdy w tym kontekście rozpatrywać będziemy II wojnę światową, dojdziemy do wniosku, że była ona wyjątkowo skomplikowana, ponieważ:

1. była wojną koalicyjną o specyficznym układzie sił pod względem społeczno-politycznym, przy czym w poszczególnych etapach skład koalicji zmieniał się nie tylko pod względem liczby państw, ale również wielkości ich potencjałów wojennych i charakteru ustrojowego. Zmieniał się zatem kształt koalicji, ewolucji podlegały cele i charakter wojny;

2. zmiany ilościowe i stopień zaangażowania stron uczestniczących w wojnie pociągały za sobą zmiany stanów liczebnych i jakości sił zbrojnych, wpływały na ich aktywność i skuteczność działań na frontach oraz oddziaływały na siły partyzanckie i ruch oporu na obszarach okupowanych;

3. polityczne warunki prowadzenia walki zbrojnej określały charakter wojny, stosunek do niej mas ludowych i narodów, wpływały na umacnianie się lub rozpad koalicji. Przemiany w sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej stanowiły też o sile lub słabości zaplecza, możliwościach mobilizacyjnych ekonomiki wojennej i środków finansowych, decydowały wreszcie o stanie moralnym zaplecza i sił zbrojnych.

W toku II wojny światowej wszystkie te elementy ujawniały się oczywiście głównie poprzez walkę zbrojną. Sukcesy lub klęski militarne były wykładnikiem możliwości danej koalicji i wyznaczały jej etapy rozwojowe. Popełnilibyśmy jednak błąd, gdybyśmy przebieg wojny wyznaczali według wszystkich kampanii i bitew. Wiele z nich bowiem nie miało istotnego wpływu na wynik ogólny działań ze względu na wyjątkowo dużą częstotliwość i aktywność bojową stron walczących zarówno na lądzie, jak na morzu i w powietrzu. Istotne jest więc określenie tych wydarzeń, które stanowiły momenty zwrotne w przebiegu wojny i wyznaczały jakościowo nowe procesy zmieniające układ sił stron walczących i przybliżające koniec wojny.

Te właśnie cezury wyznaczające kolejne etapy wojny w istotnej mierze ułatwiają analizę wydarzeń wojennych, badanie zjawisk i procesów historycznych. Prawidłowo dokonana periodyzacja wojny ułatwia systematyzację i grupowanie faktów, dokonywanie analiz oraz formułowanie naukowych wniosków i tez⁴.

Na temat periodyzacji II wojny światowej wypowiediano się już wielokrotnie przy różnych okazjach w dyskusjach naukowych i na łamach czasopism⁵. Dyskusje w tej kwestii toczyły się ostatnio w Instytucie Hi-

⁴ Por. J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1968, s. 406—411.

⁵ Do najbardziej interesujących należą rozważania M. Turlejskiej, *O periodyzacji i charakterze drugiej wojny światowej*, wygłoszone na sesji naukowej w Moskwie, ogłoszone w zbiorze: *W 20 rocznicę zwycięstwa*, Warszawa 1966 oraz gen. E. A. Boltina, *O charakterze II wojny światowej 1939—1945 gg.* w zbiorze: *Porażenie niemieckiego imperializmu w II wojnie światowej*, Moskwa 1969.

storii PAN w związku z przygotowaniem konspektu historii Polski w II wojnie światowej oraz w Wojskowym Instytucie Historycznym. Uznano, że najbardziej celowe i merytorycznie uzasadnione jest ustalenie periodyzacji powszechno-dziejowej dla II wojny światowej oraz periodyzacji narodowych, odpowiadających przebiegowi procesu historycznego w poszczególnych krajach zgodnie z ich specyfiką rozwojową.

Ponieważ jest to ważne — naszym zdaniem — zagadnienie natury metodologicznej, określające stanowisko marksistowskiej historiografii w badaniach nad historią II wojny światowej, pozwolę sobie przedstawić główne cezury periodyzacyjne i treść poszczególnych okresów, traktując tę propozycję jako głos w dyskusji.

I okres wojny (1 września 1939 — 22 czerwca 1941)

Rozpoczyna się on agresją Niemiec hitlerowskich na Polskę, zapoczątkowującą serię podbojów: Danii i Norwegii (9 marca — 9 czerwca 1940), Holandii, Belgii, Luksemburga i Francji (10 maja — 25 czerwca 1940), Jugosławii i Grecji (6 kwietnia — 1 czerwca 1941). Działania wojenne toczyły się również na oceanach, nad Wyspami Brytyjskimi (bitwa powietrzna o Anglię) oraz w północnej i północno-wschodniej Afryce. Głównym sojusznikiem hitlerowskich Niemiec stały się Włochy, które wystąpiły zbrojnie przeciw Francji (10 czerwca 1940) i uderzyły na Grecję (28 października 1940). III Rzesza wciągnęła także w swą orbitę lub podporządkowała inne kraje europejskie: Słowację, Rumunię, Węgry, Bułgarię, a także Finlandię. Niemcy osiągnęły sukcesy poprzez kolejne podboje izolowanych i osamotnionych krajów. Klęski pierwszej koalicji były następstwem zgubnej polityki monachijskiej państw zachodnich, której wykładnią była prowadzona od września 1939 r. *drôle de guerre*.

Okres ten w kontekście z zapoczątkowaną przez okupanta hitlerowskiego polityką terroru i eksterminacji, szczególnie wobec narodu polskiego, cechowało żywiołowe narastanie ruchu oporu w krajach okupowanych. W krajach tych różne ugrupowania polityczne, w tym również partie komunistyczne i robotnicze, wypracowywały swe programy działania.

II okres wojny (22 czerwca 1941 — początek 1943)

Okres ten zapoczątkowany został agresją hitlerowskich Niemiec i ich sojuszników na Związek Radziecki. Wciągnięcie ZSRR w orbitę wojny oznaczało istotną zmianę układu sił walczących i powstanie nowej koalicji antyhitlerowskiej z Anglią i jej sprzymierzeńcami, w skład której, co miało ogromne znaczenie, weszły następnie Stany Zjednoczone Ameryki Północnej i inne państwa. Front wschodni stał się decydującym frontem w Europie, a klęski wojsk niemieckich pod Moskwą i Stalingradem zapoczątkowały przełom w przebiegu wojny. Równocześnie w krajach okupowanych, mimo narastającego terroru hitlerowskiego okupanta, zaczął rozwijać się zbrojny ruch oporu i ruch partyzancki organizowany przez partie komunistyczne i robotnicze. Pod ich wpływem aktywizował się także ruch oporu, kierowany przez inne ugrupowania polityczne. W końcowej fazie tego okresu sprzymierzeni dokonali inwazji w północno-zachodniej Afryce i rozwijali sukcesy w Libii. Zaktywizowali również

działania morskie i powietrzne przeciw Niemcom. W okresie tym w wyniku napaści Japonii na Stany Zjednoczone wojna rozszerzyła się na południowo-wschodnią Azję i obszary Pacyfiku przy czym inicjatywa strategiczna znajdowała się w rękach agresorów japońskich. Zaktywizowały się też działania wojenne w Chinach.

III okres wojny (początek 1943 — lato 1944)

Zwycięstwa radzieckich sił zbrojnych pod Stalingradem i Kurskiem stanowiły przełom w wojnie i zapewniły ostatecznie przejście inicjatywy strategicznej na froncie wschodnim przez ZSRR. Kolejne radzieckie natarcia strategiczne doprowadziły do oczyszczenia całego terytorium ZSRR od najeźdźców niemieckich. W okupowanych krajach pod kierownictwem partii komunistycznych i robotniczych oraz organizowanych przez nie frontów narodowych rozwijał się powszechny ruch oporu i ruch partyzancki; przy pomocy ZSRR zaczęły powstawać też regularne jednostki sił zbrojnych niektórych państw Europy środkowej i południowo-wschodniej okupowanych jeszcze przez Niemców. Rozwijają także działalność organizacje ruchu oporu i siły zbrojne okupowanych krajów podległe rządowi emigracyjnemu i sprzymierzeńcom zachodnim, głównie Wielkiej Brytanii. Siły zbrojne sprzymierzonych opanowały całkowicie północną Afrykę i rozpoczęły inwazję w południowych Włoszech. W okresie tym rozpoczął się rozpad koalicji hitlerowskiej w wyniku kapitulacji Włoch i ich przejścia na stronę sprzymierzonych. Na okres ten przypada również zwycięskie zakończenie przez sprzymierzonych bitwy o Atlantyk i nieprzerwana ofensywa powietrzna przeciw Niemcom. We wschodniej Azji i na Pacyfiku Stany Zjednoczone i ich sojusznicy przejęły inicjatywę strategiczną wypierając metodycznie Japończyków ze zdobytych obszarów i archipelagów.

IV okres wojny (lato 1944 — 9 maja 1945)

W wyniku radzieckich operacji strategicznych, rozpoczętych na Białorusi i Ukrainie Zachodniej, zapoczątkowany został etap wyzwolenia spod hitlerowskiego jarzma narodów Europy środkowej i południowo-wschodniej. Radzieckie siły zbrojne przystąpiły też do wyzwolenia północnej Europy. Procesowi temu towarzyszyły powstania zbrojne i działania wyzwolenicze w poszczególnych okupowanych jeszcze krajach organizowane w części przez partie komunistyczne i robotnicze oraz odradzanie się wyzwolanych krajów, w których władzę przejmowały przeważnie masy ludowe. Pod wpływem sukcesów wojennych ZSRR, siły zbrojne sprzymierzonych dokonały inwazji we Francji tworząc wreszcie II front w Europie zachodniej i uczestnicząc w wyzwoleniu spod okupacji krajów zachodnioeuropejskich. Odtwarzane szybko regularne siły zbrojne wyzwolanych krajów, w tym również Polski, włączały się do działań wojennych przeciw Niemcom i ich sojusznikom partycypując w ostatniej fazie wojny w rozgromieniu III Rzeszy. W okresie tym nastąpił ostateczny rozpad koalicji hitlerowskiej. Wojna w Europie zakończyła się operacją berlińską Armii Radzieckiej i działaniami sprzymierzonych w Niemczech, które doprowadziły do kapitulacji hitlerowskich Niemiec i ich okupowania przez siły zbrojne czterech wielkich mocarstw.

W południowo-wschodniej Azji, Chinach i na Pacyfiku siły sprzymierzone w wyniku kolejnych operacji morsko-desantowych odzyskały desantowe pozycje, uzyskując dogodne warunki do inwazji wysp japońskich.

V okres wojny (9 maja — 2 września 1945)

Okres ten obejmuje końcową fazę działań wojennych na Dalekim Wschodzie. Po przystąpieniu ZSRR do wojny z Japonią radzieckie siły zbrojne opanowały Mandzurię oraz wyzwoliły Północną Koreę, Sachalin i Wyspy Kurylskie. W okresie tym Amerykanie użyli po raz pierwszy bomb atomowych, zrzucając je na miasta japońskie Hiroszimę i Nagasaki. W wyniku poniesionych klęsk na lądzie i morzu Japonia zmuszona została do kapitulacji. Na okres ten przypada również konferencja poczdamska, na której podjęto decyzje odnośnie do losów Niemiec i kształtu powojennej Europy.

Zaprezentowana powyżej koncepcja periodyzacji II wojny światowej uwzględnia tylko główne elementy wydarzeń; tezy powyższe nie wymieniają wielostronnej problematyki politycznej i ekonomicznej, stosunków między wielkimi mocarstwami, postawy i działalności poszczególnych państw zaangażowanych w wojnie czy ugrupowań politycznych, w tym również rządów emigracyjnych, czy wreszcie spraw związanych z systemem okupacyjnym i zbrodniami hitlerowskimi na podbitych terenach itd.

Wydaje się jednak, że wymienione tu zagadnienia nie wpłyną na zmianę podstawowych cezur periodyzacyjnych, mogą natomiast podbudować lub pełniej uwypuklić zasadnicze wydarzenia stanowiące punkty zwrotne w przebiegu wojny.

W zasadniczych układach periodyzacyjnych i ocenie poszczególnych okresów wojny przedstawiona przeze mnie koncepcja jest przez liczną grupę historyków akceptowana⁶. Niemniej istnieją w niektórych kwestiach różnice poglądów, przy których chciałbym się pokrótce zatrzymać.

Niektórzy historycy, zwłaszcza na Zachodzie, jako datę rozpoczęcia II wojny światowej wymieniają dzień 3 września. Jest to naszym zdaniem nieporozumienie polegające na tym, że przystąpienie do wojny Wielkiej Brytanii i Francji i powstanie tym samym pierwszej koalicji przeciw Niemcom było konsekwencją faktów dokonanych, tj. agresji Niemiec na Polskę.

Był to już tylko jeden z elementów logicznego biegu wydarzeń zapoczątkowanych 1 września 1939 r. Dzień 3 września może być więc traktowany jako nowy jakościowo etap procesu historycznego jedynie w historiach narodowych Anglii i Francji, a nie dla procesu powszechno-dziejowego.

Szeroko rozpowszechniona jest także tendencja do wyznaczenia końcowej cezury pierwszego okresu wojny na przełom 1941—1942 r. Zwolennicy takiego podziału przyjmują za podstawę sposób prowadzenia działań wojennych i nazywają ten okres — okresem kampanii błyskawicznych (*Blitzfeldzüge*), które zakończyły się klęską wojsk hitlerowskich

⁶ Periodyzacja ta jest w generalnych układach akceptowana przez historyków marksistowskich, a częściowo także przez niektórych historyków na Zachodzie, np. autorów brytyjskiej pracy wielotomowej *Grand Strategy* t. II, London 1957; t. III, London 1964; t. V—VI, London 1956.

pod Moskwą⁷. Przyjęcie za podstawowe kryterium periodyzacji sposobu prowadzenia wojny, tj. technicznej jej strony, jest naszym zdaniem uproszczeniem niezwykle złożonych procesów wojen współczesnych, koalicyjnych, w których jedna kampania i bitwa, czy nawet zmiana sposobu działań nie stanowią zwrotnych punktów w przebiegu wojny. Świadczyć tu mogą liczne inne kampanie błyskawiczne, przeprowadzane w różnych okresach II wojny światowej na różnych frontach, których jednak nie uwzględniamy jako cezury periodyzacyjnych. Być może sposób prowadzenia wojny mógł stanowić podstawę periodyzacji w wiekach ubiegłych lecz w wojnach współczesnych — naszym zdaniem — jest zasadą przestarzałą. Obecnie zasadnicze zwroty w wojnie wymierzane są zmianą układu sił politycznych, ekonomicznych, militarnych — razem wziętych. Takim właśnie zwrotem w wojnie była agresja Niemiec na ZSRR, co oznaczało zasadniczą zmianę w układzie sił walczących i potencjałów wojennych. Klęska niemiecka pod Moskwą była ich wykładnią, ich skutkiem a nie przyczyną; uzewnętrzniła ona fakt, że dotychczasowa metoda działań — skuteczna w innych układach sił i warunkach — w nowej sytuacji nie zdaje egzaminu. Chciałbym przy tym przypomnieć, że przystąpienie ZSRR do wojny spowodowało wielorakie reperkusje, z których najważniejsze to: powstanie koalicji antyhitlerowskiej, zmuszenie Niemiec do wojny wielofrontowej, zapoczątkowanie powszechnego ruchu oporu narodów pod okupacją hitlerowską itd⁸. Nie negując znaczenia bitwy pod Moskwą, która przekreśliła niemiecki plan podboju ZSRR w jednej krótkotrwałej kampanii błyskawicznej, nie jestem jednocześnie skłonny do uznania jej jako cezury oznaczającej zakończenie pierwszego okresu i zapoczątkowania nowego jakościowo etapu wojny.

Powszechnie uznawana jest natomiast jako istotny moment zwrotny bitwa stalingradzka; miała ona bowiem nie tylko istotny wpływ na osłabienie potencjału wojennego hitlerowskich Niemiec, zapoczątkowała konflikty wewnętrzne w koalicji hitlerowskiej i przejęcie inicjatywy strategicznej przez radzieckie siły zbrojne, ale również oznaczała zasadniczy przełom w przebiegu wojny. Zwycięstwo stalingradzkie miało poważne reperkusje międzynarodowe; było sygnałem do powszechnego ruchu oporu w krajach okupowanych, miało olbrzymi wpływ moralny i polityczny, przyczyniło się do niebywałego wzrostu sił koalicji antyhitlerowskiej. W tym kontekście bitwa stalingradzka winna być rozpatrywana jako cały zespół działań poczynszy od walk obronnych, poprzez przeciwnatarcie i okrążenie zgrupowania wojsk koalicji hitlerowskiej pod Stalingradem, aż do jego pełnej likwidacji. Jej ostateczny wynik stanowił dopiero o nowej jakości. Dlatego też mam wątpliwości, czy dotychczas znajdująca się w obiegu cezura rozdzielająca bitwę stalingradzką między dwa okresy jest logicznie słuszna i uzasadniona⁹.

⁷ Takie stanowisko zajmuje m. in. M. Turlejska, *Prawdy i fikcje. Wrzesień 1939 — grudzień 1941*, Warszawa 1968; tę cezurę przyjmuje też liczna grupa historyków zachodnoniemieckich.

⁸ Takie stanowisko zajmują również autorzy oficjalnej brytyjskiej historii II wojny *Grand Strategy* — J. Butler i J. Gwyer, a nawet polscy historycy emigracyjni, autorzy pracy zbiorowej wydanej przez Instytut Historyczny im. gen. W. Sikorskiego, *Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej* t. I (cz. I—V) — III, Londyn 1951—1964.

⁹ W dotychczasowej historiografii radzieckiej bitwa stalingradzka rozdzielana jest między dwa oddzielne okresy wojny; bitwa obronna należy do drugiego okresu, a rozpoczęcie kontrofensywy uznawane jest jako początek trzeciego okresu wojny. Por. *Historia Wielkiej Wojny Narodowej Związku Radzieckiego 1941—1945* t. I—VI, Warszawa 1964—1966.

Niektórych cezur periodyzacyjnych nie sposób określić konkretną datą dzienną czy nawet miesięczną. Jest to zrozumiałe, gdy uwzględni się, że II wojna światowa była wojną koalicyjną, prowadzona była jednocześnie na różnych teatrach wojennych i poszczególne ważne wydarzenia oznaczające zwrotne momenty w jej przebiegu miały miejsce w różnym czasie. Istnieje więc uzasadniona potrzeba przyjęcia tolerancji czasowej, w ramach której mieścić się będą wydarzenia odległe często geograficznie lub występujące pod różnymi datami, ale posiadające wspólne cechy i współdecydujące o nowej jakości. Do tych cezur należy niewątpliwie początek 1943 r.¹⁰ i lato 1944 r.¹¹

Uważam również, że niektóre cezury okresów II wojny światowej w periodyzacji historii danego narodu mogą odbiegać od propozycji tu zaprezentowanej i odzwierciedlać specyficzne ale istotne dla poszczególnych państw wewnętrzne procesy rozwoju historycznego. Zależać to będzie przede wszystkim od roli i miejsca, jakie zajmował dany naród w czasie wojny, kiedy zaangażował się w wojnie, czy i w jakim okresie był okupowany, wyzwalał itd.

Dyskusje nad periodyzacją wojny wyzwolenczej narodu polskiego toczą się już od dłuższego czasu. Niemniej, do chwili obecnej nie zdołaliśmy ustalić generalnej jej koncepcji i uznać jako podstawy wyjściowej do dalszych, bardziej szczegółowych rozważań i uściśleń.

We wstępnej próbie syntezy historii wojny wyzwolenczej przedstawionej na sesji naukowej Polskiej Akademii Nauk w 1958 r. przebieg wojny polskiej został podzielony na sześć etapów¹²:

- I. Wojna obronna Polski w 1939 r.
- II. Początkowy okres walki wyzwolenczej (jesień 1939 — lato 1940).
- III. Dojrzewanie zasadniczych zmian w układzie sił wyzwolenczych (lato 1940 — lato 1941).
- IV. Przechodzenie do rewolucyjnej wojny wyzwolenczej (lato 1941 — początek 1943).
- V. Siły rewolucyjne na czele wojny wyzwolenczej (początek 1943 — lato 1944).
- VI. Zwycięstwo w rewolucyjnej wojnie wyzwolenczej (lato 1944 — 9 maja 1945).

W wydanej przez Wojskowy Instytut Historyczny pracy pt. „Wojna wyzwolencza narodu polskiego 1939—1945. Węzłowe problemy”¹³ dokonano częściowej modyfikacji przez połączenie drugiego i trzeciego okresu

¹⁰ Poza przełomową bitwą stalingradzką (2 lutego), wymienić należy ostateczną utratę inicjatywy strategicznej państw „osi” w Afryce północnej na przełomie stycznia i lutego 1943 r., która zbiegła się z początkiem kryzysu politycznego we Włoszech (przejęcie przez Mussoliniego polityki zagranicznej i zmiany w naczelnych władzach wojskowych); widoczny zwrot w sytuacji strategicznej na Pacyfiku i w pół-wsch. Azji na korzyść sprzymierzonych, a także zapoczątkowanie totalnej mobilizacji potencjału wojennego w hitlerowskich Niemczech i oficjalne objęcie kontroli nad państwami satelickimi poprzez mianowanie gauleiterów (luty—kwiecień 1943 r.).

¹¹ Mam tu głównie na uwadze zapoczątkowany ofensywą radzieckich sił zbrojnych na Białorusi (23 czerwca), na Ukrainie (13 lipca) i na kierunku bałkańskim (20 sierpnia) etap wyzwalań krajów Europy środkowej i południowo-wschodniej, inwazję wojsk sprzymierzonych w Normandii (6 czerwca) i południowej Francji (15 sierpnia) oznaczającą utworzenie II frontu i wyzwalań Europy zachodniej, rozpad koalicji hitlerowskiej i opanowanie centralnego Pacyfiku przez sprzymierzonych.

¹² Por. *Wojna wyzwolencza narodu polskiego w okresie drugiej wojny światowej 1939—1945*, Warszawa 1958.

¹³ Por. T. Rawski, Z. Stąpor, J. Zamojski i inni, *Wojna wyzwolencza narodu polskiego. Węzłowe problemy*, wyd. 2, Warszawa 1966.

oraz przesunięto cezurę periodyzacyjną z początku 1943 r. na wiosnę — lato 1943 r. W ostatnio prowadzonych dyskusjach rozważana jest propozycja wydzielenia tylko trzech okresów wojny wyzwolenczej, tj.:

- I. okres od 1 września 1939 do 22 czerwca 1941 r.
- II. okres od 22 czerwca 1941 do 22 lipca 1944 r.
- III. okres od 22 lipca 1944 do 9 maja 1945 r.

Chociaż powyższe cezury periodyzacyjne nie budzą zastrzeżeń, gdyż wyznaczają istotne momenty zwrotne w historii naszego narodu w latach drugiej wojny światowej, najbardziej logiczny i uzasadniony wydaje się podział wojny polskiej na pięć okresów. Taki układ jest przy tym bardzo wygodny pod względem metodycznym, gdyż ułatwia systematyzację faktów i ich analizę.

Klęska Polski w wojnie obronnej 1939 r. jest szczególnym wydarzeniem i zapoczątkowuje rzeczywiście istotny zwrot w sytuacji naszego narodu: utrata samodzielnego bytu państwowego, okupacja kraju, zapoczątkowanie eksploatacji i eksterminacji przez hitlerowski najeźdźcą a także początki konspiracji w kraju i odtwarzania namiastki władz i sił zbrojnych na emigracji u boku zachodnich sojuszników.

Cezura 5 października 1939 r., znamionująca zakończenie choć krótkiego ale znamiennego etapu walki narodu polskiego z hitlerowskim najeźdźcą, wydaje się celowa i uzasadniona. Argumentem dodatkowym jest również i ten fakt w naszej literaturze często pomijany, że jako państwo — Polska prowadziła wojnę obronną samodzielnie, co w następnych okresach wojny już nie miało miejsca. Wydzielenie tego okresu położyłoby również kres różnym spekulacjom i rozważaniom, czy była to kampania osiemnastu, czy trzydziestu pięciu dni¹⁴. Na marginesie chciałbym wyrazić pogląd, że używane u nas potocznie określenie „kampania wrześniowa”, przetłumaczone dosłownie z niemieckiej nomenklatury *der Septemberfeldzug*, jest pojęciem fałszywym. Niewątpliwie dla agresora działania wojenne w Polsce w 1939 r. były kampanią wojenną, zaś dla Polski była to normalna wojna, ze wszystkimi jej aspektami międzynarodowymi i wewnętrznymi oraz znanymi konsekwencjami. Dlatego też forsowane przez nas określenie „wojna obronna Polski w 1939 r.” wydaje się bardziej precyzyjne; określa ono zarówno jej charakter, samodzielne jej prowadzenie, przy uwzględnianiu nie tylko militarnej strony działań ale również aspektów polityczno-społecznych, ekonomicznych czy moralnych. Takie ujęcie wyklucza automatycznie jakąkolwiek akademicką dyskusję o 18-dniowej kampanii.

Agresja hitlerowskich Niemiec na ZSRR 22 czerwca 1941 r. jest cezurą ważną również dla narodu polskiego. Wojna ta w istotnej mierze zmieniała naszą sytuację, zarówno ze względu na miejsce terytorium polskiego jak i perspektyw wyzwolenia ze wschodu w dalszym przebiegu wojny. Wydarzenia te przyspieszyły również proces odradzania się rewolucyjnej partii klasy robotniczej i na nowej płaszczyźnie stawały stosunki polsko-radzieckie. Rozwój wydarzeń wojennych na wschodzie wpłynął też zasadniczo na ożywienie i rozwój ruchu oporu.

Wiele momentów wskazuje też na celowość utrzymania cezury periodyzacyjnej — wiosny 1943 r. Na ten okres przypada przecież ostateczne

¹⁴ Por. prowadzoną ostatnio dyskusję na łamach „Życia Warszawy”, zapoczątkowaną przez K. Wykę 26 października 1969 r.

wydzielenie się dwóch nurtów w walce narodowo-wyzwoleńczej w wyniku zakończonych niepowodzeniem prób kierownictwa Polskiej Partii Robotniczej nawiązania współdziałania z ośrodkami burżuazyjnymi w walce przeciw okupantowi w kraju oraz zerwania stosunków ze Związkiem Radzieckim przez polski rząd emigracyjny. Na ten właśnie okres przypada intensywny rozwój walki zbrojnej w kraju pod kierownictwem sił lewicy, ukształtowanie się narodowego frontu walki z hitlerowskim okupantem i powołanie Krajowej Rady Narodowej. W maju 1943 r. z inicjatywy Związku Patriotów Polskich na ziemi radzieckiej powstają też załóżki regularnych ludowych sił zbrojnych, które u boku Armii Czerwonej najkrótszą drogą przyniosą Polsce upragnioną wolność. Wiosna 1943 r. w powiązaniu z międzynarodowymi konsekwencjami Stalingradu jest więc tym zwrotnym momentem dla narodu polskiego, który wymaga odnotowania.

Uzasadnienie dwóch ostatnich cezur wydaje się niecelowe, gdyż są powszechnie uznawane i przyjmowane jako zasadnicze wydarzenia określające ostatni etap wojny prowadzonej przez odrodzone ludowe państwo polskie ¹⁵.

Mam nadzieję, że przedstawione w niniejszym szkicu uwagi i sugestie zostaną w dalszych dyskusjach rozwinięte i pogłębione. Ostateczne wykrystalizowanie się naszych poglądów co do zasadniczych etapów rozwojowych II wojny światowej i wojny wyzwoleńczej naszego narodu w latach 1939—1945 ułatwi bowiem proces prac badawczych nad tak ważnym w najnowszych dziejach okresem.

Евгений Козловски

ПОЛЬША В ИСТОРИИ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ ОПЫТ ПЕРИОДИЗАЦИИ

Автор излагает принципы периодизации применяемые в польских исследованиях второй мировой войны. Общая периодизация, необходимая в трудах охватывающих военные действия и политические события на всех театрах войны, не исключая хронологических граней касающихся отдельных стран.

Вот предлагаемые хронологические рубежи:

I. 1 сентября 1939 г.

II. 22 июня 1941 г.

III. начало 1943 г.

IV. лето 1944 г.

V. 9 мая 1945 г.

VI. 2 сентября 1945 г.

¹⁵ Niektórzy historycy są zdania, że zwrotnym momentem zapoczątkującym ostatni etap walki narodowo-wyzwoleńczej było raczej powołanie do życia Krajowej Rady Narodowej, a więc przełom 1943/44 r. Doceniając historyczne znaczenie i konsekwencje tego faktu, uznać jednocześnie musimy, że był on zewnętrznym przejawem procesu przejmowania kierownictwa walką zbrojną narodu przez siły demokratyczne z Polską Partią Robotniczą na czele, zapoczątkowanego już wiosną 1943 r. a trwającego aż do lipca 1944 r. Wtedy dopiero nastąpiło faktyczne ustanowienie władzy ludowo-demokratycznej na wyzwolonych terenach wschodniej Polski, powołanie PKWN i uznanie go przez ZSRR, utworzenie Ludowego Wojska Polskiego i innych organów odradzającego się państwa.

Автор полемизирует с мнением, якобы начало войны следовало датировать 3 сентября 1939 г. Также перенесение конца I периода на рубеж 1941/42 (определяемый как завершение периода молниеносных кампаний — Блицкриг) необоснованно: техника ведения войны взятая как критерий периодизации вела бы к ошибочным упрощениям.

Для освободительной войны Поляков во Второй мировой войне наиболее соответствующими следует считать следующие хронологические вехи:

- I период — с 1 сентября по 5 октября 1939 г.
- II период — до 22 июня 1941 г.
- III период — до весны 1943 г.
- IV период — до 22 июля 1944 г.
- V период — до 9 мая 1945 г.

Eugeniusz Kozłowski

LA POLOGNE DANS L'HISTOIRE DE LA IIe GUERRE MONDIALE. UNE TENTATIVE DE PÉRIODISATION

L'auteur examine la périodisation employée dans les recherches polonaises sur la IIe guerre mondiale. Une périodisation générale, indispensable dans les ouvrages qui embrassent les opérations militaires et les événements politiques dans tous les théâtres de la guerre, n'exclut pas des périodisations concernant tel ou tel pays.

Voici les césures chronologiques que l'auteur propose:

- I. 1er septembre 1939
- II. 22 juin 1941
- III. début de 1943
- IV. été 1944
- V. 9 mai 1945
- VI. 2 septembre 1945

L'auteur critique l'opinion selon laquelle il faudrait dater le début de la guerre du 3 septembre 1939. Il est faux également de placer la fin de la première période à la fin de 1941 (au moment où se termine la période de la guerre-éclair): si l'on prend pour critère de la périodisation la technique militaire, on est amené à des simplifications erronées.

Pour la guerre de libération des Polonais dans le cadre de la IIe guerre mondiale, la périodisation la plus appropriée paraît être la suivante:

- I. Du 1er septembre au 5 octobre 1939
- II. Jusqu'au 22 juin 1941
- III. Jusqu'au printemps 1943
- IV. Jusqu'au 22 juillet 1944
- V. Jusqu'au 9 mai 1945